

Dimitrios Iordanoglou
och Otto Linderborg

Den politiska filosofins ursprung i antikens Grekland

Alla vet vi att demokratins vagga stod i antikens Grekland. Det påminns vi om med jämna mellanrum, inte minst i valtider. Att den klassiska atenska demokratin i själva verket snarare baserades på ett slags lotteri än på sådana allmänna val som kännetecknar dagens styrelseskick tenderar vi att glömma. Fortfarande ser vi den atenska demokratin som ursprunget till vår västerländska tanke- och yttrandefrihet och ignorerar den könsapartheid och imperialistiska slaveekonomi som den samtidigt kännetecknades av.

Lika bekymmerslöst som vi överser med den atenska demokratins brister tenderar vi att glömma att demokratins goda rykte överhuvudtaget etablerades relativt nyligen. Det finns de som menar att själva ordet demokrati myntades av antidemokrater, och att ordet ursprungligen var både negativt och starkt nedsättande. De nordamerikanska revolutionärernas inställning till ”demokrati” var minst sagt sval, och bland deras franska kolleger var ordet ”demokrat” en ren förolämpning.

Förändringen kom först under 1800-talets första hälft. Först då började såväl den politiska klassen som de bredare lagren, väljarkåren, att kalla sig demokrater. Denna nya, positiva inställning blev särskilt utbredd i Amerikas förenta stater, och allt sedan dess är det just där som kopplingen mellan den moderna och den klassiska atenska demokratin upplevts som allra starkast. Det var i USA, under mitten av 1980-talet, som den senaste uppvärderingen av den atenska demokratin sköt fart. Då hette det att den atenska demokratin har mycket att lära den moderna människan om demokratins själva väsen, om dess problem och potential som samhällsform.

Studiet av den atenska demokratin har alltid gått hand i hand med den politiska filosofin i vidare bemärkelse. Samhörigheten dem emellan har inte bara en teoretisk utan också en historisk dimension. Forskaren John Scott McClelland skriver att det politiska teoretiserandet uppkom enkom för att påvisa hur undermålig demokratin var som styrelseform. Även forskaren Øjvind Larsen förlägger den politiska filosofins födelse till Aten, men i motsats till McClelland anser Larsen att den politiska

filosofin innebar ett positivt ställningstagande för ett öppet snarare än ett totalitärt samhälle.

Det finns goda skäl att söka den politiska filosofins ursprung någonstans i anslutning till det demokratiska samhällets utveckling och konsolidering, men det snävt atenska perspektivet är problematiskt. Den antika demokratin tog sig också andra skepnader än den atenska. Dessutom kringgås de helt grundläggande frågorna om hur de antika grekiska samhällena överhuvudtaget kom att bli politiska. Vilka var betingelserna för den politisering av antikens Grekland, som rimligen föregick eller åtminstone ackompanjerade utvecklandet av en renodlat politisk filosofi?

För att kunna besvara dessa frågor måste vi inledningsvis formulera ett slags idé om vad det egentligen innebär att ett samhälle "politiserar". Är inte samhällsgemenskap och politik så intimt sammanbundna, hör de inte så självklart ihop, att det inte blir möjligt eller meningsfullt att spåra en politiseringens förhistoria? Nej, inte nödvändigtvis. Uppkomsten av "det politiska" som en urskiljbar process, där något nytt blir till som tidigare inte funnits, har skildrats ingående av Christian Meier, en av 1900-talets mest framstående antikhistoriker. Meier uppfattade politisering som något mycket specifikt: en central tendens i en långsam, kollektiv samhällsförändring där den *statliga* verksamheten slutligen kom att utgöra själva kärnpunkten i det samhällseliga livet. Denna process, menar Meier, fullbordades i Aten i och med övergången till den fullskaliga demokratin.

Uppfattningen att politiken i själva verket uppkom i det demokratiska Aten är inte Meiers påfund utan har omhulats av en mängd forskare. I 1970-talets början skrev en annan bemärkt antikhistoriker, den under McCarthy-eran förföljde Sir Moses I. Finley, att det var den "atenska stadsstaten" som "för första gången introducerade politiken som en mänsklig aktivitet och sedan upphöjde den till den mest väsentliga sociala verksamheten". Vad Meier emellertid tillförde var en förklaring till politiseringens själva förutsättning, dvs. *hur* politiken kom att införas i grekernas liv.

Den historiska omständighet som Meier identifierar som katalysator under politiseringens första fas är den ekonomiska och sociala kris som de grekiska samhällena genomgick under sju- och sex-hundratalet f.Kr. Upptakten till krisen var en kraftig befolkningsökning med påföljande resursbrist som ledde till ökat missnöje bland de lägre samhällsskikten och utlöste en väldig kolonisationsvåg.

De kolonier som nu grundades runtom i Medelhavsområdet upprätthöll visserligen kontakter med moderlandet, men kontakterna med främmande kulturer tätnade. Livsmiljön förändrades och började därmed framtvinga samhällseliga förändringar på strukturell nivå. Ur de

konflikter som uppstod framträdde en position, där den ideala samhällsliga ordningen ansågs ligga bortom det rådande styret. Grekerna själva kom tidigt att sammankoppla denna position med representanter för de så kallade sju vise; bland dem atenaren Solon som var verksam runt år 600 f.Kr.

Meier själv är ovillig att koppla uppkomsten av denna position till någon enskild individ, men även hos honom spelar Solon en viktig roll i politiseringsprocessen. Solon var den statsman som omformade styret så att spänningarna mellan den styrande eliten och samhällets lägre skikt skulle minska. Han formulerade ett nytt samhällsideal som man kunde enas kring och återupprättade därmed den ordning som höll på att gå förlorad.

Solons berömda reformer innebar vissa inskränkningar av den styrande elitens maktbefogenheter: nu infördes till exempel möjligheten att överklaga ämbetsmannabeslut inför en folkligt styrd domstol. I och med detta lades också en institutionell grund för de lägre samhällsklasserna att delta i styret. Men reformerna ledde också till en långt djupare förändring. De bidrog till att omdana den *mentala* infrastrukturen så att samhällets bredare skikt väcktes till ansvarskänsla inför staten. En annan följd var att rättvisa i det kollektiva medvetandet så småningom kom att likställas med jämlikhet. Så banades vägen för ett styre baserat på *isonomia*, som innebär likhet inför lagen och lika rättigheter. Den radikala demokrati som vi förknippar med 400-talets Aten – en demokrati där den lagstiftande, beslutsfattande och juridiska makten ligger i folkets händer – kunde sedan förverkligas i efterföljderna av Efialtes reformarbete, år 461 f.Kr.

Det kan inte nog understrykas att den *isonomi*, det likaberättigande, som kom till stånd i och med demokratiseringen, likväl innebar en ökad ojämlikhet. Hur radikal den atenska demokratin än må ha varit var det enbart infödda, manliga medborgare som åtnjöt fullständiga politiska, juridiska och sociala rättigheter. Mycket riktigt skriver forskaren Josiah Ober: "För den atenska politiska ordningen var exklusiviteten en nästan lika central princip som jämlikheten." Kvinnor, slavar och utlänningar omfattades inte av den nyvunna politiska friheten, och det är ett intressant faktum att forskningen så länge har funnit den atenska demokratis snäva inklusivitet så mycket mer intressant för vår samtid än dess mekanismer för bred sociopolitisk exkludering.

Perspektivet i Meiers utvecklingshistoria är genomgående endogent, vilket innebär att han huvudsakligen tar fasta på processer som har utspelat sig *inom* den grekiska kulturen. Det exogena perspektivet, som alltså beaktar utifrån kommande tendenser, har Meier så gott som fullständigt ignorerat. Det finns exempelvis teorier om att den grekiska stadsstaten

har vuxit fram efter modell av fenicierna, som i sin tur influerades av tidigare mesopotamiska samhällen, där även tidiga former av folkstyren ska ha förekommit. Tankar om demokratiska styrelseformer kan ha funnits långt innan de kom att förverkligas. Kanske utvecklingen endast hölls tillbaka av elitens ovilja att ge upp sina privilegier, snarare än av den outvecklade politiseringsprocessen?

Till Meiers försvar kunde man hävda att demokratins framväxt i Grekland var en ytterst långsam process. Innan folkstyret kunde förverkligas, innan begreppet ”demokrati” kunde myntas, krävdes en grundläggande förändring i människornas tänkesätt. Den demokratiska ordningen växte fram i takt med att medborgarna som kollektiv tog allt större kontroll över formerna för sitt eget styre. Därmed kom den politiska ordningen att frigöras från sina underliggande sociala hierarkier. Meier likställer detta med uppkomsten av politik i egentlig mening, och beskriver denna form av politik som autonom, som ”utgörande sin egen sfär”.

Meier erbjuder oss utan tvekan en fungerande modell, men vår förståelse av den politiska filosofins ursprungshistoria kan ändå både breddas och fördjupas. Ett sådant arbete pågår just nu inom det interdisciplinära forskningsprojektet ”Den politiska filosofins ursprung i antikens Grekland” som leds av statsvetaren Johan Tralau vid Uppsala universitet.

Inom projektet erkänner vi både den sociala befrielsen och politikens löskoppling som viktiga led i ett utökat medborgerligt engagemang i de grekiska stadsstaterna. Här finns säkert *en* nödvändig förutsättning för den politiska filosofins ursprung. Kanske var det också i de grekiska stadsstaterna som den samhälleliga debatten för första gången började föras med den frihet och den intensitet som krävdes för att politisk filosofi skulle kunna uppstå. Betingelser som politisering, det därpå följande engagemanget och det demokratiska Atens *parresia*, dess relativa yttrandefrihet, har alla en roll att spela. Men de når inte ända fram i sökandet efter förklaringen till hur den politiska filosofin slutligen uppkommer. Så vad krävs därtill?

Det finns en hävdvunnen sanning, där den politiska filosofins ursprung utan närmare eftertanke placeras hos Platon. Tanken är inte orimlig, och visst kan man argumentera för att den politiska filosofin i dess fullt utvecklade form först framträder i Platons dialoger, där han låter Sokrates granska och ompröva såväl enskilda individers som hela samhällets värderingar. Men det betyder inte att den politiska filosofins ursprung inte kan – och bör – sökas längre tillbaka i tiden.

I sin litterära iscensättning av Sokratesgestalten kan Platon sägas dramatisera ytterligare en förutsättning för uppkomsten av den politiska filosofin, nämligen en särskild slags argumentationskonst, som inom Uppsalaprojektet går under benämningen *intern kritik*. Den interna kri-

tiken prövar en uttalad position på grundval av hur den överensstämmer, eller inte överensstämmer, med vad talaren tidigare hävdad. Hos Platon har detta ifrågasättande ofta som mål att omforma vissa ställningstaganden eller principer. I sin tidigaste historia kunde den interna kritiken också vara inriktad på att bevisa gudarnas gyckel, eller på att kringgå mänsklig och gudomlig auktoritet.

Uppsalaprojektet har för avsikt att spåra den interna kritikens utveckling i den grekiska litteraturen, från dess första, stapplande steg i den homeriska epiken, via de viktiga anhalterna hos Herodotos, sofisterna och det grekiska dramat, innan den når Platons kritiska normativa teori och slutligen utformas till politisk filosofi. Därmed syftar projektet inte bara att nyansera bilden av den grekiska filosofins utveckling utan också till att undersöka den västerländska argumentationens, värdekritikens och rationalitetens tidigaste historia.

LITTERATUR

- Finley, M.I. 1965. "Myth, Memory, and History". *History and Theory* 4, nr 3, s. 281–302.
- Larsen, Ø. 2012. "From Pericles to Plato: From Democratic Political Praxis to Totalitarian Political Philosophy". *Nordicum – Mediterraneum* 7, nr 2, Winter Symposium Nordic Summer University, Turku, Finland.
- McClelland, J. S. 1989. *The Crowd and the Mob: From Plato to Canetti*. London: Unwin Hyman.
- Meier, C. 1980. *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Meier, C. 1993. *Athen: Ein Neubeginn der Weltgeschichte*. Berlin: Siedler.
- Ober, J. 1999. *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.